

De duivel op jacht tusschen fictieve

bloemhoven en woestijnen

KERKELIJK LEVEN

"Het is, alsof de duivel ermee speelt". Met deze woorden kan men meermalen iemand de tale Kanaäns hooren verbasteren. "Verbasteren", zeggen we, — want de uitdrukking zelf stamt doorgaans uit den mond van menschen, die in het taalgebied der tale Kanaäns hoogstens zoo iets als grensbewoners heeten mogen (wat niet erg behoeft te zijn); en dan: de uitdrukking strijdt naar den inhoud tegen wat in goede "tale Kanaäns" (die taal bestaat er ook) te verkondigen blijft (en dit laatste is wel erg).

Immers, het zinnetje bevat één woord te veel. Het is een woord, waarmee de filosofen het te kwaad hebben, en waarop de kerk erg zuinig moet zijn: het is het woordje „alsof". „Het is, alsof de duivel ermee speelt". Wees op dat woord „alsof" maar liever wat zuinig: het staat immers in Zondag 23. En laat dat woordje maar liever weg, als ge het over den duivel hebt. Zijt ge niet zeker ervan, dat hij ergens aanwezig is, suggereer die aanwezigheid dan ook niet door een „speelsch" alsof. Want dan is het zoo, „dat" gij met hem speelt; en dat moet niet. En is het wel zoo, dat de duivel ergens aanwezig is en werkt, laat dan vooral het woordje „alsof" uit uw mond blijven; want in dat geval wordt het méénens. Méénens, ook in geval hij naar uw inzicht ergens mee „speelt". Hij vertoont zich immers regelmatig als een engel des lichts? Dit zich alzóó vertoonen is ook zóó iets als: hij „speelt", hij heeft een masker, een proscopon voor. Het dragen van een masker behoort in het oosten tot de attributen van het tooneelspel; maar dan van voornamen, zeg maar: religieus. Bij de heidenen is zulk spel vaak religieus. Gij kunt dus gerust dat „alsof" weglaten. De duivel speelt „ermee". Echt is dat spelen. En ernstig is het ook.

Want met zijn spel „jaagt" hij de zielen. Zoodra hij ze in een imaginaire wereld heeft gebracht, waar de soldaten den helm afzetten om een masker te begluren, zoodra hij aan de kiezers van God een tweetal heeft voorgelegd, om dááruut nu te kiezen, terwijl het tweetal alleen maar fictieve namen bevat; zoodra hij er in geslaagd is, hen in volen ernst heen en weer te laten dribbelen tusschen fictieve „bloemhoven" en o n w e z e n l i j k e woestijnen, zoodra hij dus hen heeft getrokken uit de volle werkelijkheid naar het „land" van droomen en fantasieën, en hun dilemma's (dit OF dat) heeft opgesteld uit alleen maar fantasieproducten, heeft hij zijn spel met hen voltooid. Een soldaat, die het reële slagveld verlaat, om naar een s c h i m m e n s p e l te kijken, dat met schaduwbeelden werkt — en dat niemand hardop „p o p p e n k a s t" durft noemen, omdat het zoo „voornaam" is, is voor den generaal verloren: hij v e c h t n i e t m e e r, maar hij speelt met looden soldaatjes, of met figuren van helden, hij droomt zich naar de botsing van goden- en afgodenschemeringsmotieven heen. Duurt het lang, dan wordt hij opiumschiiver. „De duivel speelt ermee".

Helpen kan ik het niet, dat ik erg vaak aan dien spelenden maar niet speelschen, doch op jacht zijnden duivel denken moet. Al vijf jaar lang zit hij ons allemaal dwars: wat is er niet hevig getracht, ons van de koele naakte brute feiten af te voeren, en wat hebben we niet tot vermoelens toe moeten vechten tegen imaginaire leuzen, onwézenlijke verhalen, verworpen probleemstellingen. En dan doen sommige bewoners van het taalgebied der tale Kanaäns nog wel eens dierbaar-zieksbedroefd, als je in dit verband spreekt van „Moeder de Gans": is dat nu taal

voor een kerkmens? Nu, we zeggen het dezen keer anders, al verwachten we eenzelfde murmureering: we zeggen: de duivel is óók bij ons nu al jaren lang bezig, de zielen te jagen in het — ook zelf fictieve — tusschen gebied tusschen verzonnen bloemhoven en gedroomde woestijnen. Bijvoorbeeld, als hij de binders, die hun valscheit als scheurmaken en ketters gedoodverfde broeders naar de woestijn zenden, tenslotte in het pakje steekt van aanleggers van „bloemhoven", en dan diegenen, die deze bloemhoven maar niet kunnen zien, toevoegt: naar de woestijn met jullie, ik kan met zulke extremisten niet meer leven, het is bij jullie „niet meer uit te houden".

Wees intusschen maar niet bang, dat we hier weer eens gaan polemiseren tegen ds B. A. Bos of dr F. L. Bos. We denken ditmaal aan iets anders. We vertoeven dezen keer in den geest bij de „Gereformeerde Gemeenten" (gemakshalve, en zonder eenige onvriendelijkheid, aangeduid als groep-Kersten). Daar is onlangs een dominee geschorst („de duivel speelt ermee").

Schorsen beteekent: een ambtsdrager naar de woestijn zenden, omdat hij op dien en dien duidelijk aangegeven grond als zondaar, ja, als grove zondaar, aangewezen wordt en moest; en dit onder de plechtige uitspraak: zoolang hij daarin blijft, staat hij buiten Christus' rijk. Dat nu is, naar bijbelsche beeldspraak: hem „in de woestijn zenden".

Maar, — de duivel speelt ermee. Ik denk, dat het den geschorsten ambtsdrager, hij heet ds R. Kok van Veenendaal, net zoo gaat als anderen: vandaag zeggen ze: hij is naar de woestijn verbannen, en morgen zeggen ze: broeder, en tot zijn volgelingen: kerk-van-Christus, althans een „stükje", of anders een „vorm" daarvan. En de toezijnde „wereld"? Wel, die komt niet, zooals het behoorde, tot vreezen en beven, want geen mensch gelooft nog, dat een geschorste ipso facto als duivelskind te boek moet staan: men neemt de papieren van de schorsers niet meer ernstig; en dát is nu precies wat de duivel ermee bereiken wilde: hij speelt ermee, en straks spelen ze allemaal ermee. Toch weet de duivel: je kunt juist met gevalueerde papieren de kerk des te gemakkelijker uit elkaar jagen: ze worden eerder uitgegeven dan niet-gevalueerde. Handel met papieren, die hun ouden koers niet meer hebben, dien noemt men op de beurs, en in de vaderlandsche geschiedenis „windhandel". Maar in de kerk zeggen ze: we hebben „met u ge-handeld".

Op de vergadering, waar ds R. Kok geschorst is, werd des morgens voorgelezen (zoo lees ik in een mij gezonden brochure) Psalm 5: verklaar hen schuldig, o God, laat hen vervallen van hunne raadslagen; drijf hen henen, om de veelheid hunner overtredingen; en na afloop: geloofd zij God. Natuurlijk zijn er bij, die het zóó hartgrondig meenen: de duivel speelt ermee, want je kunt ook van de „idée" van een „woestijn" al hevig rillen. Maar, zonder dat ik dus iemand van die vergadering beschuldig van wat ik niet weet, durf ik toch zeggen: ik geloof niet, dat er iemand is, die van harte gelooft, dat ds R. Kok, zoolang hij bij zijn meening blijft, buiten het Rijk van Christus staat. En daarom klaag ik: die woestijn, die is maar fictief, ze is ditmaal maar een ding-in-de-verbeelding: de duivel speelt ermee.

En daarmee „jaagt" hij de zielen, allemaal; zoowel van wie pijn voelen, als van wie zeggen: geloofd zij

God. Hij „jaagt ze" „in de bloemhoven", om de tale Kanaäns te gebruiken. Hij zal in die jacht ook slagen in alle gevallen, waarin men zich aan een spel van en met „schimmen" overgeeft, en zoolang men een windhandel goddelijken handel noemt. Het kan den duivel nu niet meer schelen, of ge geschorst dan wel niet geschorst zijt: hij heeft er vrede mee, als ge, in wat voor qualiteit ook, windhandel voor handel aanziet. Want dan is hetgeen kerk heet, ontkracht.

Ja, dat „jagen" van de zielen „naar de bloemhoven", wat moet dat nu weer?

Wel, ge moet weten, dat ds R. Kok leert (ik volg de brochure) „de vereenzelviging van de beloften met het aanbod der genade". Hij zegt, dat dát de grond is, waarop de schorsing over hem is uitgesproken. Een paar bladzijden verder lees ik: dat, z. i. de schorsende „synode" (want ook ginds doen ze 't erg hiërarchisch blijkbaar, precies naar het model van dr H. H. Kuiper, en doodkalm tegen de Dordtsche K.O.) het aanbod van het evangelie „los maakt" van de beloften.

Heelemaal begrijpen doe ik het niet; want het dilemma „vereenzelvigen" of „losmaken" lijkt me onaanvaardbaar.

Als ik een man en een vrouw niet vereenzelvig heb ik ze toch zeker nog niet van elkaar losgemaakt? Wij vreezen, dat een behoorlijk onderwijs in logica, en begrippenleer, en dilemma's, aan de schorsende vergadering niet voorafgegaan is, en zijn bang, dat de duivel ermee speelt, als hij de broeders laat „kiezen" uit een tweetal, dat fictief is. Daar komen altijd ongelukken van. Stel u voor: als een vrouw tot een synode kan zeggen: mijn man weigert stelselmatig mij met hem te vereenzelvigen, en de synode zou dan zeggen: schors hem, want hij heeft u losgelaten, wel, dan kan de duivel nog harder spelen met die synode, plus met dat echtpaar, en meteen kan hij een grijnzende sneer verkoopen over het „collegium logicum", het college in de logica. Het is dan niet de eerste maal.

Maar dat blijve verder rusten. We gelooven, dat we er dit van begrijpen, dat ds R. Kok iets zegt, dat honderden gereformeerde auteurs vóór hem beweerd hebben; en al schijnt hij over het „aanbod", bovenbedoeld, weer iets anders te denken dan ondergeteekende in zijn Heidelberg. Catech., deel II, bleek te doen, in elk geval kan hij er zóó maar in slagen, een stel van gereformeerde auteurs aan te halen, die hetzelfde zeggen als hij, en die men in de „Gereformeerde Gemeenten" evenmin in de „woestijn" zendt, als de schorsers, die hem daarheen verwijzen. Integendeel: die oude schrijvers zijn bij de schorsers zeer in trek, en worden druk aangehaald als voorbeelden van trouwe verkondiging tegenover het tegenwoordige „lichte geslacht"; en dat gebeurt voorál, omdat althans deze auteurs „de zielen" NIET „in de bloemhoven jagen".

Daar hebt ge dus die bloemhoven weer. Ik kom op het chapitre, omdat er bij de Gereformeerde Gemeenten iemand is, die er over sprak in de synode der schorsers, en gepromoveerd is aan de Vrije Universiteit. Het is dr Cornelis Steenblok. Deze promoveerde nl. op 4 Juli 1941 aan de Vrije Universiteit op een dissertatie „Voetius en de Sabbat"; zijn promotor was dr V. Hepp, aan wiens denkbeelden hij ons meer dan eens herinnert, óók in die onzalige schorsing. Uit de stellingen van zijn dissertatie neem ik over: „In psalm 66:16 wordt het bevindelijk element niet uitgeschakeld, maar tot uitdrukking gebracht"; „door den val is de logische denkfunctie niet aangevallen geworden"; de eerste stelling klinkt zwaar, de tweede is mij niet zwaar genoeg, want ze lijkt me, en dit vrij ernstig, te kort te doen aan den ernst

Tusschen Kuyper en Barth (slot)

POP. WETENSCH. SCHETSEN

V. BARTH EN KOHLBRUGGE.

Echter, we zijn nog niet aan het einde. Ons wacht nog een laatste proeve van verbetering bij Barth en wel een zeer interessante. Het gaat thans om Barth's beoordeling van Kohlbrugge.

Barth meent, dat bij alle waardeering voor Kohlbrugge, er bij hem ook „Schraken" te constateeren vallen. Daardoor zou Kohlbrugge achterstaan bij Calvin. Ja, volgens Barth heeft Calvin dit op Kohlbrugge voor, dat er bij den eerste een beter doorzien is van „die Problematik des Verhältnisses von Gott und Mensch im Ganzen". En dan volgt het citaat: „Für Calvin verschwindet die Natur nicht neben der Gnade. Ihm bleibt das Gesetz als Korrelat des Evangeliums, als sinnvolles Wort Gottes an den in der Welt lebenden Menschen selbstständig wichtig. Wo man bei Kohlbrugge nur oder fast nur ein Wort hört, da hört man bei Calvin regelmässig zwei Worte, da findet bei ihm sinnreiche Unterscheidung und umsichtige dialektische Beziehung statt, da ist dem Worte Gottes eben darum freier Lauf gelassen". F)

F) „Voor Calvin verdwijnt de natuur niet naast de genade. Voor hem gaat het gehoorzamen niet op in het geloof, de heilingsgenade niet in de rechtvaardigingsgenade. Voor hem blijft de wet als correlaat van het Evangelie, als zinvol Woord Gods aan de in de wereld levende mensch zelfstandig van belang. Waar men bij Kohlbrugge slechts of bijna slechts één woord hoort, daar hoort men bij Calvin regelmatig twee woorden, er vindt bij hem zinnrijke differentiatie en behoudzame dialectische betrekking plaats, er is juist daarom aan het Woord Gods de vrije loop gelaten".

Opzettelijk hebben we opnieuw weer enkele woorden gespatieerd. Ze zijn nl. door dr Berkouwer zonder meer uit het citaat weggelaten. Ik kan dit maar een weinig fraaie methode van citeeren vinden. Het gros van de lezers kan het toch niet naslaan, en moet maar op gezag van den schrijver aannemen, dat Barth het inderdaad zoo gezegd heeft. Maar wie de citaten controleert, komt aldus tot wonderlijke ontdekkingen. Het doet eenigszins denken aan de dagen, toen er in De Reformatie artikelen verschenen: Hoe Prof. Hepp citeert!

Want, als we nu Barth's beoordeling van Kohlbrugge nader bezien, kunnen we dan inderdaad constateeren, dat hij Calvin op goede gronden en refereert boven Kohlbrugge? Geen sprake van. Volgens hem heeft Calvin dit voor op Kohlbrugge, dat er bij hem twee woorden te hooren zijn,

terwijl we bij Kohlbrugge slechts of bijna slechts één woord hooren. Calvin spreekt van wet én Evangelie, van rechtvaardigings- én heilingsgenade. Inderdaad maar dat wil nog niet zeggen, dat Barth Calvin materiëel in dat spreken bijvalt! Wie Barth's woorden goed leest, zal bemerken, dat het hem hier vooral om de methode van Calvin gaat, en die methode dan nog dialectisch geïnterpreteert! Berkouwer heeft juist de woorden, waar het op aan komt, weggelaten. Barth zegt, dat bij Calvin de wet als korrelaat van het evangelie zelfstandig van belang blijft. Hij zegt, dat er bij Calvin zinnrijke onderscheiding en voorzichtige dialectische onderlinge betrekking tusschen de begrippen blijft bestaan. Maar daarmee heeft Barth ook Calvin voor zijn eigen karretje gespannen en helaas gaat dr Berkouwer, om in het beeld te blijven, naast hem op den bok zitten.

Want ook nu leest Barth weer in Calvin zijn eigen meening in. Hij waardeert bij den grooten reformator, dat deze rechtvaardigingsgenade én heilingsgenade, wet én evangelie in onderlinge relatie handhaaft, maar verwaarloost tegelijk, dat er bij Calvin niet slechts een onderlinge dialectische betrekking tusschen deze begrippen is, maar dat ze genade werkelijkheden beschrijven, waaronder Barth zelf dynamiet legt.

Ik vind het te betreuren, dat dr Berkouwer dit niet aan zijn lezers duidelijk heeft gemaakt, maar tegelijk komt de vraag bij me op, waarom heeft de auteur

de tale
ok slagen
el van en
men een
t kan den
t dan wel
als ge, in
el aanziet.

emhoven".

t (ik volg
ng van
od der
d is,
oken. Een
schorsende
rarchisch
I. Kuiper,
et aan-
maakt"

want het
f „los-
dbaar
zelve, heb-
maakt? Wij
lea, en be-
sende ver-
ig, dat de
kiezen"

is. Daar
er als een
an weigert
igen, en
it hij heeft
og harder
ar, en met-
i over het
ica. Het is

en, dat we
t, dat hon-
weerd heb-
venbedoeld,
ekende in
in elk ge-
van gere-
fde zeggen
eementen"
orsers, die
ude schrij-
orden druk
rondiging
it"; en dat
is „de zie-

Ik kom op
le Gemeen-
synode der
e Universi-
teit over de
n. op een dis-
motor was
s meer dan
ing. Uit de
„In psalm
aent niet
ht"; „door
tie niet
lling klinkt
g, want ze
n den ernst

slechts één
Evangelie,
Inderdaad
en, dat
in dat
orden goed
al om de
h o d e d a n
Berkouwer
komt, weg-
als korre-
van be-
vijn zinrijke
tische
tappen blijft
Barth
karre-
Berkouwer,
op den bok

n zijn eigen
reformato-
ringsgenade,
thaft, maar
niet slechts
sschen deze
rkelijkheden
iet legt.
wer dit niet
aar tegelijk
de auteur

der zonde en aan de gereformeerde belijdenis. Verder: „schriftuurlijke mystiek wordt in het eerste gebod voorgeschreven en genormeerd"; „uit de stelling, dat morele zelfbeoordeling door het eerste en tiende gebod genormeerd wordt, volgt, dat de volgorde „geloof, bekeering, zelfonderzoek" als disputabel moet worden geacht"; „aanwijzing van het onderscheid tusschen echt en vermeend genadebezit door het aangeven van Schriftuurlijke kenmerken vormt een onmisbaar bestanddeel van de bediening des Woords". Dat waren allemaal Heppiaansche hoornstootjes tegen de lieden, die dr Hepp zelf in de pers niet aan kon, die ('t was in den oorlog, 1941!) hün persorganen door duitse bevelen misten, en die door het manipuleeren van dr H. H. Kuiper (die dr Hepp liet schrijven) in 1942 weggerangeerd werden — d.w.z. in de woestijn gezonden. Misschien gaat u de zaak-Kok nu wat meer interesseeren: dr C. Steenblok is één der velen die de ideeën van dr Hepp moesten propageeren.

In het oude Jaarboek der Gereformeerde kerken stond ds C. Steenblok enkele jaren aangegeven als emeritus (van de kerk te Lopik). Ds Steenblok woonde na zijn emeritaatsverklaring eerst in Rotterdam-Noord, daarna in Poortvliet, en is (blijkens „Van Alphen") op 1 April 1943 predikant geworden bij de „Gereformeerde Gemeenten" (ds Kersten), en wel te Poortvliet, daarna in Rotterdam-C. (1945), en Gouda (23 Mei 1946). En blijkens het „Kort Historisch Overzicht van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika" (geschreven door ds G. H. Kersten en dr J. v. Zweden) lezen we, bl. 74, dat „dr C. Steenblok, die de Gereformeerde Kerken verlaten heeft", is toegevoegd aan ds Kersten, die met den heer A. v. Bochove les gaf aan de Theologische Hoogeschool der „Geref. Gemeenten" in Rotterdam, en aan ds den Hengst van Veenendaal, die zich tevoren „van de Gereformeerde Kerken had losgemaakt", en nadien tot docent aan deze School benoemd was, en aan ds Barth, „die van de Christelijke Gereformeerde Kerk was overgekomen", doch, hoewel tot docent benoemd, „nimmer les heeft kunnen geven" wegens ziekte. In deze rij (ds Kersten en twee van elders overgekomen predikanten) nam nu dr Steenblok als docent aan deze School plaats, hij als de derde „van elders overgekome".

Merkwaardig is het, dat op dezelfde bladzij van dit overzicht te lezen staat:

„Geleerd door de ervaring, HOEVEEL KWAAD MENSELIJKE IDEEËN en van anderen overgenomen gewoonten kunnen stichten, vroegen de gemeenten meer en meer naar vaste lijnen voor het kerkelijk leven. Een werkte verscheen over de Tucht in de Kerke Christi, tenelnde het JURIDISCHE ELEMENT DAT OVERHEERSCHTE TE VERVANGEN DOOR HET MEDISCH KARAKTER VAN DE TUCHT".

Dat is wel een zeer belangrijke uitslating, voor ieder, die zich vandaag met eenige verbijstering afvraagt, hoe het — puur synodoeratisch — toegegaan is met die schorsing van ds R. Kok. Moeten wij dit schorsingsgeval zien als een medisch geval? „Juridisch" is het zeker niet toegegaan. Maar was het „medisch"? Genezend? Dan is het in elk geval goed op te letten, hoe men de gronden en motieven heeft aangediend.

Nu, van die motiveering geeft de brochure („De Schorsing van ds Kok", door M. G. Snel) een klein proefje. We lezen: „De kwestie betreft de vereenzelviging" (zie boven, K. S.) van aanbod en belofte (of toezegging). Nu verblindt de Synode hieraan echter iets, dat Ds Kok nooit geleerd heeft. De Synode redeneerde aldus: Als het aanbod gelijk is aan de belofte, dan worden alle mensen

zalig, en, zoo zeimen: „Dan kunnen we de hel wel opdoeken".

Natuurlijk is dit laatste geen kost voor den schrijver van „Terzijde" in „In de Waagschaal". We zullen maar geen zout op het slakje leggen. Wel vragen we ons af: hoe is het mogelijk, — en ook: wat weten deze mensen nog van de oude schrijvers? Tegenover ds Kok zou ik willen aanvoeren: belofte en aanbod zijn niet te vereenzelvigen, want, naar de Dordtsche Leerregels zeggen: de belofte komt met een BEVEL van geloof en bekeering; dat woord „vereenzelviging" lijkt me dus te schraal; identificatie met de belofte en dan niet tevens met het bevel lijkt me onjuist; en, waar het „aanbod" het gezags-element (verantwoordelijkstelling) in zich heeft, daar schijnt me zulke identificatie te meer een onzuiver geformuleerde uitdrukking, al is het nog zoo goed bedoeld. Maar om diezelfde reden, d.w.z. omdat dat zinnetje in de Dordtsche Leerregels staat, zeggen we ook tot die synode: wat is dat nu voor getheologiseer? Alsof een belofte meteen tekenen zou: vervulling der belofte. Zou via dr Steenblok zelfs hier iets zijn doorgedrongen van de Ridderbos-Polmanleer volle-doop-en-niet-volle-doop? Zou zelfs hier 't tooverwoord „correlatie" (van dr Berkouwer) hebben opgeld gedaan? Zou zelfs hier de theologische School van Rotterdam contact hebben met de vrije universiteit, denk aan dr V. Hepp, promotor van dr Steenblok? Er is al vaker opgemerkt, dat de synode, die ons uitwierp, met die van de „Gereformeerde Gemeenten" veelszins parallel loopt. En prof. v. d. Schuit schrijft deze week in De Weeker (tot onze blijdschap komt er weer eens een kritisch geluid uit zijn pen, ook naar dién kant.....):

Als de Saambinder (dat is het blad van die schorsende gemeenten, K. S.) de toek is van de Gereformeerde Gemeenten, zoo hebben wij thans in Nederland twee kerkgroepen, die hetzelfde leeren omtrent het zaad des verbonds. Ze zijn „De Gereformeerde Kerken" en „De Gereformeerde Gemeenten". Wij hebben dit nooit zoo duidelijk zwart op wit gelezen, als wij nu in „De Saambinder" kunnen vinden.

Wij weten, dat de Gereformeerde Kerken het zaad des verbonds houden voor wedergeboren, en in Christus geheiligd.

Dan volgt er een citaat uit Van der Groe (voor wien we thans geen tijd hebben, we lezen trouwens liever Calvijn of Ursinus en een werkelijk theoloog); en daarna gaat prof. v. d. Schuit verder:

Dit biedt geen steun aan wat de Christelijke Gereformeerde Kerken leeren, maar zooveel te meer aan wat de Geref. Kerken leeren.

Nu schrijft ik hier letterlijk af, wat de Gereformeerde Kerken leeren, die op het voetspoor van Van der Groe belijden:

„dat voort is oordeel der liefde, waarmede de Kerk het zaad des verbonds voor wedergeboren houdt, geenszins zeggen wil, dat daarom elk kind waarlijk wedergeboren zou zijn, omdat Gods Woord ons leert, dat niet allen Israël zijn, die uit Israël zijn, en van Izak gezegd wordt: in hem zal u het zaad worden genoemd, Rom. 9".

Legt deze uitspraak der Gereformeerde Kerken naast hetgeen u hier uit „De Saambinder" kunt lezen, en u kan zelf de conclusie trekken, of de Gereformeerde Gemeenten, en de Gereformeerde Kerken elkander de hand reiken.

Vooral de verduidelijking van „De Saambinder", dat het subjectieve „houden voor" geen objectieve grond voor de zaligheid is, komt geheel overeen met de verbondseer der Gereformeerde Kerken.

Waarlijk, dit zwart op wit te lezen in „De Saambinder" spreekt boekdelen. Maar of de Gereformeerde Gemeenten en haar voormannen de taal van „De Saambinder" verstaan of moet ik zeggen willen verstaan?

moeten constateeren.

Wat wij boven betoogden, is voorts in de theologische arena van Nederland ook niet onopgemerkt gebleven. In een reeds eerder genoemde recensie van deze boeken in In de Waagschaal schrijft dr Berkhof:

„Het meest frappant is wel de verhouding, die Berkouwer tot Barth gevonden heeft en die in fel contrast staat tot de zelfverzekerde domheid, waarmee een groot deel der gereformeerde pers zich van de grootste theoloog van deze tijd afmaakt".

Ja, ja, „zelfverzekerde domheid"! Het is of we de Hervormde theologen uit het begin van de vorige eeuwen hooren over de Afscheidenen, Berkhof vervolgt: „Telkens valt Berkouwer Barth bij". Daarin heeft hij gelijk. En de pluim heeft dr Berkhof reeds gereed. „Bij Berkouwer krijgt het Neo-Calvinisme (als het nog bestaat!) weer breede allures. Het keert vol schrik terug uit het sectarische slop, waarin het bijna vastgelopen was."

Ziezo, met dezen pluim op den hoed, uitgereikt door een barthiaansch theoloog als dr Berkhof, kan dit Neo-Calvinisme het doen.

Maar daarom des te meer, zullen we als gereformeerde theologen hebben voort te gaan de vooronderstellingen van ons geloof te handhaven tegenover deze theologen. Schilder schreef in 1934: „Want op de vooronderstellingen, over en weer, strandt elke poging tot verbintenis tusschen de bovenbedoelde theologen en ons, gereformeerden. Die vooronderstellingen zijn de oorzaak, dat in 1934 de Canones van Dordt nog meer dan in

Temidden van al dit theologisch geharrewar-zonder-eenig-houvast, doch met theologische-begrips-verwarring-zonder-eind, staat daar evenwel een argument van dr Steenblok tegen ds Kok. De brochure schrijft:

„Niemand (ter synode) deed ook maar de geringste poging om uit Schrift en Belijdenis te bewijzen, dat ds Kok dwaalde. Het aantal dwalingen van ds Kok was zeer groot. Door dr Steenblok werd o.a. opgenoemd: dat we zoo naar de bloemhoven gejaagd worden, dat we een recht krijgen ten opzichte van God, dat de heele gemeente verbondsgemeente wordt, dat het afhangt van onze aanneming. Ja, hij sprak hier zelfs van 3-verbonden leer en veronderstelde wedergeboorte". Tot zoover het citaat.

Wij voor ons spreken hier alleen maar van „huts-pot". Een beetje van de redeneering van dr Ridderbos, en ook weer enkele aan hem vreemde elementen. Een beetje van de theorie der „inwendige zijde" (dan is de heele gemeente niet wézenlijk verbondsgemeente) en een beetje van het verwijt dat de tegenstander meer-dan-één verbond kent (anderen lossen het vraagstuk liever met meer-dan-één „zijde" op). Huts-pot, een beetje van dit, en wat van dat. En geharrewar met de termen. O collegium logicum.....

Maar wat ons interesseert is die uitslating: dat we zoo naar de bloemhoven gejaagd worden.

Ieder, die de tale Kanaans kent, weet, dat dit een citaat is uit de Statenvertaling (Ezechiël 13:20): Zoo zegt de Heere HEERE: zie Ik wil aan uwe kussens, waarmede gij aldaar de zielen jaagt naar de bloemhoven, en Ik zal ze uit uwe armen wegscheuren; en Ik zal de zielen losmaken, die gij jaagt naar de bloemhoven".

Wat die „bloemhoven" zijn? De Statenvertaling is nog voorzichtig: de Kantteekenaars laten althans uitkomen, dat er in het verband sprake is van valsche profetie (op vs 18 lezen we, dat de daar bedoelde „vrouwen" menschen zijn, die zich uitgeven voor profetessen en waarzegsters). En daaraan indachtig, merken de Kantteekenaars bij vers 20 bij wijze van verklarende parafrase op: die bloemhoven (of bloeiende hoven) zijn de plaatsen, waarin die valsche profetessen of waarzegsters hare afgoden hadden om die van toekomende dingen te vragen, en hen, die naar de dingen nieuwsgierig waren, daarheen aan te lokken, om hen te verleiden. Jes. 65:3. God zal dan volgens deze opvatting die zielen uit de vangarmen van deze valsche profetessen uitrukken, „uit de netten waarin gij hen jaagt, of uit de kouden, waarin gij hen gevangen houdt, opdat zij het verderf, hetwelk gij hun zoekt aan te brengen, mochten ontkomen".

Men kan het bloemhoven-détail uit dezen tekst onophoudelijk aantreffen in die kringen, die bij voorkeur het woord „mystiek" bezigen voor de kenschetsing van den onontbeerlijken geloofsomgang met God (zie de stellingen van dr Steenblok). Men treft het détail onophoudelijk aan, ook nog in schetsen uit de eerste dagen van de Chr. Geref. Kerk (maar dan in kritischen zin); en ik ben er wel haast zeker van (het is allang geleden dat ik het boek las) dat in „Sara Burgerhart" de term óók voorkomt, maar dan in den mond van den oefenaar, die daarin een trieste rol speelt. Maar als we nu eens de vertaling van dr A. Noordt zij lezen (van dr Steenblok mogen we verwachten, dat hij hebreuwsch en grieksch kent boven velen van zijn collega's), dan treft het ons, dat in Noordt's vertaling van die heele bloemhoven niets meer te vinden is (en dit terwijl hij op dit vers geen tekst-critische verbetering heeft geprobeerd). We lezen in zijn vertaling nl:

1834 scheiding maken tusschen de anderen en ons".¹⁷⁾ En daarom kon hij zijn rede over de dogmatische betekenissen van de Afscheiding, waarin hij deze woorden gebruikte, ook aldus eindigen: „Ik geloof aan de wedergeboorte, de bekeering, de ordo salutis, en haar „praesentia". Daarin zie ik de vooronderstellingen van Dordt. Wie ze niet aanvaardt, staat verder van Dordt af dan de meest verzekerde liberal van 1834".¹⁸⁾

Hij had volkomen gelijk. Om die vooronderstellingen gaat het vandaag en om de handhaving daarvan. Kuiper trok ze scheef in het leerstuk van de algemeene genade. Barth blaast ze op, door dynamiet te leggen onder alle orthodoxe begrippen. De reformatische theologie heeft ze te handhaven naar beide zijden. Berkouwer sprak in zijn derde boek over de tragiek van de controversen tusschen de Gereformeerden en de Lutherschen. De tragiek echter van dr Berkouwer en zijn school is, dat zij heden wankelen tusschen Kuiper en Barth. Hun onwil om Kuiper te corrigeren in de grondslagen van zijn denken, wordt de invalspoor voor de ook Kuiper's gansche theologie verwoestende grondgedachten van Barth. Dat is de werkelijke tragiek van de heddangasche zich gereformeerd noemende theologie, aan Kuiper's eigen universiteit!

Zwolle R. H. BREMMER

¹⁷⁾ K. Schilder, De dogmatische Beteekenissen der „Afscheiding" ook voor onzen Tijd, 1934, pag. 25.
¹⁸⁾ A.h.w., pag. 41.

„Daarom, zoo zegt de Heere Heere: Zie, Ik stel Mij tegen uw banden, waarmede gij de zielen vangt als vogels, en scheur ze van uw armen af, en de zielen die gij jaagt, laat Ik vrij als vogels”.

Het is hier niet de plaats om naar de waarde van deze vertaling verder een detaillonderzoek in te stellen. Noordt zij meent, dat de bedoelde vrouwen (valsche profetessen) niet „kussens”, doch „banden” onder de armsgewrichten legden om deze daarop te laten rusten. Hij waarschuwt tegen het „vergeestelijken” van die „kussens” (der valsche rust). We hebben, zegt hij, te denken aan „banden”, die om de armen werden gewikkeld en waaraan een magische kracht werd toegeschreven; denk aan de gebedsriemen van de Joden, strooken perkament met allerlei spreuken beschreven, die bij het bidden om den linkerarm en het voorhoofd werden gewikkeld. Uit vs 20 blijkt z.i., dat deze vrouwen dergelijke banden zelf droegen en waarschijnlijk ook degenen die bij deze dames heul zochten ter ondervraging van de geestenwereld. „De banden en sluiers ziet de profeet als gereedschap om zielen te jagen..... zielen worden gevangen, verstrikt, „gejaagd”, van hun rust beroofd” (het andersom dan zij willen, die hier aan een jagen naar de bloemhoven der valsche rust plegen te denken). Niet alleen de zielen der dooden (die zij „vragen” in strijd met de wet van Mozes), maar ook de zielen van wie bij deze valsche profetessen hulp zoeken worden z.i. „gejaagd”, dat is: „van de hun nog restende zielsrust beroofd”.

Tengevolge daarvan worden niet alleen zielen in het leven gelaten, die moeten sterven, doch ook zielen gedood, die niet sterven moesten. Want het Woord werd uitgeruimd voor menselijke ideeën — waarover het gedenboek, hierboven aangehaald, zoo terecht in afkeurenden zin zich uitgelaten heeft. De rechtvaardige wordt erdoor „bekommerd” gemaakt — hij heeft het Woord niet meer en zijn „Schriftuurlijke”, „mystiek” wordt hem afgenomen; de normering van zijn zelfonderzoek wordt hem onmogelijk gemaakt, althans verhinderd.

We laten dit alles verder rusten. We zullen ook niet repetieren, dat bij een opvatting van het „aanbod”, zooals wij zelf die te kennen gaven in Heid. Cat. II, van dat drijven der zielen naar de valsche rust (die „bloemhoven”) geen sprake is (denk aan het ultimatief karakter van het aanbod!).

Want we vragen: als die bloemhoven nu eens fictief zijn? Zeg niet, dat alleen Noordt zij in zijn vertaling tot zoo'n resultaat komt; ook andere vertalers en exegeten meenen, dat die „bloemhoven” niet door Ezechiël zijn bedoeld.

Wel, als ze fictief zijn, dan is deze uitdrukking in den mond van dr C. Steenblok een toegeven aan een ongecontroleerde lievelingsuitdrukking van het volk, dat de „tale Kanaäns” wel kent, maar dan als „dooode taal”. En wij willen wel een „tale Kanaäns”, maar dan een levende, die telkens weer door nader Schrift-onderzoek zich reguleert niet naar de spraakmaken-de gemeente, doch naar den onze spraak leerenden en richtenden Heere der gemeente.

Als die „bloemhoven” fictief zijn, dan is het schorsen op zulke gronden, en met zoo onbeholpen theologische constructies een brengen van de valsche rust óók over de schorsers. Het moest toch een mensch pijn kosten, een ander te schorsen; maar wie zoo weinig moeite nemen, om zich ook in dit bedrijf te laten confronteeren met de Schrift, die jagen — en dan nu weer in hun eigen spreektrant — de zielen naar de bloemhoven, de zielen der schorsers en uitbanners. En dit terwijl ze willen fungeeren als wachters, die de zielen verhinderen willen, in de armen der bloemhoven-aanrichters te vallen.

Daarom is het eenige, wat te zeggen valt: de duivel speelt er mee. Hij leert de menschen met fletieve grootheden te opereeren. Bloemhoven, die er niet zijn. — Een woestijn, die men zelf niet gelooft, woestijn te zijn. Zoo wordt de Kerk een aanfluiting, de tucht juridisch inplaats van medisch. Men denkt, een rechtszitting bij te wonen. Maar men zag zich geïntroduceerd bij een schimmenspel. Bloemhoven — woestijn, gejaagde zielen, valsche rust, kenmerken, belofte, mystiek, — het is allemaal onmogelijk geworden. Maar uit de onwezenlijkheden is een apparaat gemaakt om iemand uit te drijven.

De theologische en kerkelijke praktijk der Vrije Universiteit maakt school — althans in dit opzicht. Eerst tegenover ons. Nu ook tegenover ds R. Kok binnen de „Gereformeerde Gemeenten”. Een citatenspel met Boston, Erskine, Van der Groe blijft over, maar de grondregelen van kerkrecht, dogmatiek, exegetische worden losgelaten. En terwijl de duivel „facht maakt” op de zielen, om ze uit elkaar te slaan, wordt — ook in het gedenboek — gezocht over de eenheid. Ik ben bang, dat dat zoeken over de kerkelijke eenheid onderwijl men zóó lichtvaardig den boel uit elkaar jaagt om nonsens en in theologisch onvermogen, en met de duidelijke oplegging van eigen theologische meening aan anderen, die niet buken voor een constructie van wie tijdelijk een vergadering kunnen biologieeren, zelf ook is een jagen van de zielen naar de bloemhoven — volgens de bekende opvatting dan.

Het citatenspel

Deze week kreeg ik een nieuwe brochure toegezonden. Ze is van G. den Hertog Jr., Mijrecht (titel:

Het kwaad zit nog dieper). Deze laat in ettelijke citaten uit lievelingsauteurs (Boston, Erskine) zien, dat wat ds Kok leert in geliefde „oude schrijvers” eveneens te vinden is. Natuurlijk. Die schrijvers hadden óók hun theologische zwakheden. En in den kring dezer Gereformeerde Gemeenten wreekt zich het kwaad van het bij voorkeur verwijzen bij bepaalde auteurs uit de periode van het verval zonder dat een serieuze kennisneming geschiedt van en terugkeer tot de bronnen van het gereformeerde belijden en theologiseeren.

Maar is het niet de jacht van den duivel? Die ons het schimmen bezighoudt? Het aanbod der genade — daar hebt ge debatten in Amerika (Chr. Ref. Church en Prot. Ref. Churches) en in Nederland (Kersten contra Jongeleen, Rotterdam contra Apeldoorn, Ridderbos contra Greijdanus, Berkouwer contra ds D. van Dijk). Citatenspel. Vliegen afvangen. Maar de dilemma's deugen niet. En de problemen zijn verhaspeld. Doch met het zwaard van theologische meeningen slaan de kortzichtigen de kerk uit elkaar. Voor het witte doek, waarachter de duivel zijn schimmen staat te projecteeren, zitten ademloos de toeschouwers verbaasd te kijken en winden zich op, slaan elkaar om de ooren met hetzelfde pathos als in een of ander parlementje, waar ze „volksvertegenwoordiging” spelen, maar niets meer doorhebben van de filosofie der meesters, die hen leiden. Ze jagen zich op naar „getrouwigheden”, die nervositeitsontladingen zijn, en ze worden heen en weer gejaagd tusschen bloemhoven en woestijnen. Hun kerk wordt kinderkamer; de duivel heeft de wanden behangen met mooie plaatjes: een bloemhof, een woestijn, een bloemhof, een woestijn. Maar het is allemaal onwezenlijk (anhypostatisch, Beliar Anhypostatosis!).

De schorsers nemen straks voor den geschorste den hoed af, — hij is toch weer in „een kerk”? De pluriformiteit? Wacht maar — dr Steenblok zal ook daar wel over komen te spreken.

Ik wilde, dat men eens werkelijk worstelde om de eenheid van de Kerk. Maar al die schorsers scheuren haar, zoolang ze 't zoo doen. En ook wanneer ze straks weer gaan lijmen en krammen, als in de Valkenboskerk. En wie na een poosje doen, alsof een woestijn een bloemhof is, en omgekeerd, die doen het ook. Maar geen nood: straks gaan ze allemaal daverend preeken over den komenden antichrist. Die jaagt de zielen — als vogels — naar den kelder, waar je niet meer schorsen kunt.

(Naschrift. Dit artikel, waarvan de copie gepost is op 25 Febr., bleef verleden week liggen. K. S.)

Een nieuw dieptepunt

De Synode van Den Haag heeft weer enkele vergaderingen gehouden. En het is voor allen, die de kerk van den Heere Jezus Christus liefhebben, noodig te overwegen wat zij heeft gezegd en gedaan. Kunnen we in haar woorden de stem van den Goeden Herder vernemen, of is wat zij zei niet naar den Geest des Heeren?

Wij willen dat in dit artikel onderzoeken.

HET ABSOLUTISTISCHE WOORD.

Om te weten wat er nu in Den Haag gebeurd is, moeten we ons eerst nog eens weer goed duidelijk voor den geest halen, wat de voorgangsters van deze synode hebben gedaan. Men kan het vervolg van een zaak nooit goed bezien en beoordeelen zonder op het begin te letten en dat begin steeds voor oogen te houden.

We zullen daarom de voornaamste feiten uit het verleden nog even de revue laten passeeren.

Het was zeven en twintig Juli 1944.

De Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland was in Utrecht in vergadering bijeen.

Aan de orde was de bindende kracht van de leeruitspraken, welke in 1942 waren vastgesteld. En dan speciaal van de leeruitspraak, dat „het zaad des verbonds krachtens de belofte Gods is te houden voor wedergeboren en in Christus geheiligd, totdat bij het opwassen uit hun wandel het tegendeel blijkt”.

De beteekenis van deze woorden was langzamerhand volkomen duidelijk geworden. Op voor een ieder verstaanbare wijze had de synode gezegd, dat alle kinderen der geloovigen, hoofd voor hoofd, en stuk voor stuk, moesten gehouden worden voor kinderen, die reeds wedergeboren zijn. Dus voor kinderen in wier hart de Heilige Geest zijn wederbarend werk definitief begonnen was.

Maar nu moest de synode nog uitspreken wat voor een bindende kracht deze uitspraak bezat. Daarover was allerlei gevoelen ontstaan en misverstand gegroeid. En nu moest de synode aan deze onzekerheid een einde maken.

En dat heeft de synode dan ook gedaan. En wel zoo klaar en krachtig, dat alle onduidelijkheid met wortel en tak werd uitgeroeid.

De bekende zin werd namelijk toen „e e n g o d d e l i j k e w a a r h e i d” genoemd. En uitdrukkelijk werd uitgesproken, dat alle ambtsdragers niets mochten leeren „wat niet ten volle in overeenstemming (was) met de leeruitspraken van 1942”.

Met een speciaal brief werd dit aan de kerken bekend gemaakt. Daarin zei de synode o.a. het volgende:

„Het is daarom ook, dat de synode nog eens haar besluit van 16 Dec. 1943 in herinnering wil brengen, „dat in onze kerken niets mag worden geleerd, dat met de betrokken leeruitspraken niet ten volle in overeenstemming is” en de kerkeraden opwekt, daarop ernstig toe te zien en aan deze beslissing de hand te houden. Elke propaganda, met name door ambtsdragers, tegen deze aangenomen leer, niet alleen in den eigenlijken ambtelijken arbeid, maar ook in lezingen, geschriften en vereenigingsarbeid, dient te worden nagelaten en geweerd. De synode legt hierop nadruk, omdat zij in de overtuiging staat, dat het bewaren van de goede, kerkelijke orde en de duurzame handhaving van de eenigheid der leer, welke ook onze vaders bijkens het onderteekeningformulier van essentiële beteekenis voor het kerkelijke samenleven hebben geacht, een zóó kostbaar patrimonium zijn, dat hiervoor wel met alle kracht gewaakt en gestreden moet worden. En de Synode spreekt de verwachting uit, dat alle ambtsdragers hun onderteekening gestand zullen doen, voor trouwbrek zich zullen wachten en er diep van doordrongen zullen zijn, dat alleen in dezen weg het huis des Heeren gebouwd en het goede voor Zion verkregen kan worden”. (Schrijven van 10 Juni 1944, zie bijlage LXXIV van de Acta.)

Scherper kan het niet: de synode kwalificeerde iederen ambtsdrager, die niet in al zijn ambtelijken arbeid datgene leerde wat met de aangenomen leerbesluiten in overeenstemming was als een meeneedige!

Ieder zal toegeven, dat dit woorden zijn van grooten ernst. De Heere werd immers aangeroepen. De synode zei: Heere, gij weet het, wij mogen niet anders, wij kunnen niet anders. Uw woord is in geding.

En zoo was het verschrikkelijke gebeurd, dat een menselijk woordje, een hoogmoedige en tegelijk ook zielig productje van theologische, of liever on-theologische hoogmoed, als een eigen, onfeilbaar woord van den Heere aan de kerken en kerkleden werd oplegged.

Deze synode was dus wel zéér brutaal. De synode van Dordrecht was veel bescheidener. Volgens Prof. Bavinck had deze synode haar leeruitspraak omtrent de zaligheid van de jongstervende kinderen niet eens als dogma, als een leer der kerk, durven vaststellen. In haar leefde de schroom, welke voor het overmoedige woord teugdelst. De synode van Utrecht wist het evenwel beter. Zij riep hulde uit: G o d e i s c h t, dat alle geloovigen hun kinderen voor wedergeboren zullen houden. En alle ambtsdragers moeten dat getrouw als een goddelijke waarheid leeren.

Wie zich goed realiseert wat hier geschiedde staat verbaasd. Er wordt in onze dagen wel eens gesproken over absolutisme. Men bedoelt daarmee, dat menschen aan hun eigen gedachten en woorden een kracht toekennen, alsof ze Gods eigen woord waren. Welnu hier is dat absolutisme in zijn ergsten vorm. Want hier was een kerkelijke vergadering — nog wel de meeste! — die menselijke woorden als een eisch des Heeren aan de gewetens oplegde.

DE ABSOLUTISTISCHE DAAD.

Van de ééne zonde komt men, als men zich niet bekeert, onherroepelijk tot de andere. Zoo was het ook hier.

Zooals bekend is, werd in de dagen na 1942 alle mogelijke moeite gedaan, om die hoogmoedige kerkelijke woorden uit het kerkelijke leven weg te doen. Honderden verzoeken en smeekbeden en voorstellen werden naar de synode gestuurd. Maar niets mocht baten. De synodes bleven onwrikbaar op hun standpunt staan.

En toen moesten duizenden leden doen wat de Heere hun voorschreef, hoe moeilijk het ook was! Ze moesten tegen de synode zeggen: w i j m o g e n e e n m e n s c h e n w o o r d n o o i t a l s e e n w o o r d v a n G o d a a n n e m e n e n g e l o o v e n. W i j m o g e n h e t o o k n i e t l e e r e n.

En toen volgde op het absolutistische woord de nog ergere, absolutistische daad. De mannen welke zeiden: wij mogen dat menschenwoord niet als Gods woord aannemen, werden dóór of námens de Synode uit hun ambt gezet of niet tot het ambt toegelaten. Ook werden velen door kerkeraden van het Heilig Avondmaal geweerd.

Met wat voor een ernst dat geschiedde blijkt wel uit de volgende woorden, die ik letterlijk uit allerlei schorsingsbullen en andere dergelijke stukken overschrijf.

De mannen die zoo spraken maakten zich „aan de in art. LXXX K.O. genoemde zonde van scheurmaking” schuldig. Zij richtten „scheuring en tweedracht in de kerken” aan. „Welbewust” constateerde de synode in deze daad „de grove zonde van openbare scheurmaking en openlijke verachting der kerkelijke orde”. En werd door kerkelijke vergaderingen zelfs gesproken van het „leeren van valsche leer en het bedrijven van openbare scheurmaking”, het verstoren van „de door Christus gewilde kerkelijke orde”, het „ondermijnen” van „het door den Koning der kerk aan meerdere vergaderingen verleende gezag”. Ja, het afwijzen van de leeruitspraak was „zich niet houden” aan de „in het onderteekeningformulier” „afgelegde belofte”.

Het duidelijkst en het krachtigst werd door de Synode gesproken in hun brief van 25 Augustus 1944.

Daarin...
diepe d...
in de k...
merken...
veel” ha...
van „in...
dend we...
en sche...
Met c...
dragers...
Steed...
Prof. B...
vergad...
vergees...
tucht g...
Zoo v...
dan de...
nootsch...
verwijde...
over re...
overtre...
Maar...
den and...
het wer...
den HE...
ontstok...
Dit w...
solutisti...
TOT ON...
En n...
De ge...
verwier...
Een l...
werd zo...
En vi...
synode...
meer w...
Ik wil...
nemen...
het ve...
—1944...
In een...
aan alle...
den Na...
mens...
ontz...
„ERKE...
WETTI...
Inden...
Met d...
gers ge...
drag...
G o d s...
We n...
verschri...
In ee...
Naam d...
der ges...
teekend...
deel!...
ONWET...
De bi...
over al...
merkwa...
toch ro...
synodev...
HET E...
Nada...
aanroep...
is een v...
denis d...
In elj...
meen e...
den wel...
ken, da...
leger w...
wendde...
bezwaa...
de besh...
Wat...
Voor...
Christu...
neen, w...
Indie...
ger zei...
zegd he...
vijf arti...
lijk: „d...
len na...
Christi...
En te...
reorden...
blijvend...
dat nie...
toe niet...
Had m...
daarom...
Maar...
Men...
uitlegge...
werd. M...
het res...
staan, ...
er is „n...
niets v...